

Anna Pytasz-Kołodziejczyk

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4286-3926>

Dwory starostwa grodzieńskiego w XVI wieku – uwagi o stanie gospodarczym w świetle źródeł

Streszczenie: Przedmiotem artykułu będzie omówienie zmian w funkcjonowaniu dworów starostwa grodzieńskiego na przykładzie dworów Kotra, Skidel oraz Łabno w ciągu XVI w., poprzez porównanie źródeł o charakterze inwentarzowym, obrazującym zmiany w potencjale gospodarczym dworów starostwa grodzieńskiego w XVI w.: *Regestru pomiary wlok, miast y woloszci Grodzien.[skich], to est: Krynek, Kotry, Skidla, Mostow, Milkowczyzny, Nowe° dwora Ssweczyckie°, Labna, Perstunia, Berznikow, Janowki, Pruski, Szembeliewczyzny, Kwasow(a), Krasznika y inszych k tym dworom y woloszcziam naliezacych, roku 1558, przez n(a)mnieyssych slug iego kr. mlczy Sebestyana Dybowskiego, sprawcze dworow Grodzienkich, a Lawryna Woyne, dworzanina iego kr. mlczy oraz Inwentarza przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku.*

Słowa kluczowe: starostwo grodzieńskie, XVI wiek, gospodarka, Jagiellonowie, dwory hospodarskie

Dwory starostwa grodzieńskiego stanowiły jednostki składowe powiatu grodzieńskiego, wchodzącego w XIV w. w skład udzielnego księstwa grodzieńskiego z centrum administracyjnym w Grodnie¹. Grodno od początku XII stulecia wyrosło na najważniejszy w regionie ośrodek grodowy. Jego położenie nad Niemnem i Horodniczanką zdecydowało o prymacie Grodna nad innymi punktami osadniczymi obszaru. Rola, jaką gród odegrał w zmaganiach z naporem państwa krzyżackiego w Prusach pozycję tę wzmocniła i utrwaliła więzi polityczne księstwa grodzieńskiego z Wielkim Księstwem Litewskim².

---

¹ Grodno. *Encyklopediceskij spravocznik*, Minsk 1989, pp. 12 i n.; Ū. Gardzeeŭ, *Garodnā*, [w:] *Vālikae Knāstva Litoŭskae. Encykłapedyā u dvuh tamah*, red. G. P. Paškou i in., Minsk 2005, pp. 514–516; *Garodnā X–XX stst. Karaleŭski gorad z pravincyjnym lēsam*, red. A. Smalānčuk i in., Garodnā 2014, pp. 43–46.

² E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius 1999, pp. 73–76.

W latach 70. XIV w. księstwo grodzieńskie objął w posiadanie Witold, spadkobierca Kiejstuta³. Pod jego zarządem przekształcono udzielne księstwo grodzieńskie w namiestnictwo, co było zgodne z szerszą polityką centralizacyjną tego władcy, zmierzającą do przebudowy struktury zarządu terytorialnego na całym obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL)⁴. Dawne udzielne księstwa przeobrażano w namiestnictwa podlegające bezpośrednio wielkiemu księciu, zarządzane przez urzędników wielkksiążęcych⁵.

Namiestnik-starosta grodzieński przejął rolę udzielnego grodzieńskiego kniazia, a zarząd swej jednostki oparł na urzędnikach niższego szczebla administracji terytorialnej⁶. W 1413 r. powiat grodzieński włączono w skład województwa trockiego, jednego z dwóch, obok wileńskiego, nowo utworzonych województw oraz poddano pod zarząd wojewody trockiego. Mniejszymi jednostkami terytorialnymi powiatu nadal zarządzali namiestnicy-starostowie⁷. Powiat grodzieński graniczył z powiatem przelomskim, mereckim, koniawskim, wasiliskim, ostrzyńskim, wołkowyskim, bielskim oraz od strony Prus Książęcych z powiatem natangijskim⁸.

Ważnym okresem dla funkcjonowania powiatu i jego rozwoju gospodarczego były lata dwudzieste XV stulecia. Zakończono wówczas zmagania litewsko-krzyżackie, a układ mełneński zawarty w 1422 r. uregulował wzajemne tutaj roszczenia terytorialne między WKL i zakonem krzyżackim w Prusach⁹.

Paralelnie do przekształceń polityczno-administracyjnych Grodzieńszczyzny odbywało się jej zagospodarowanie osadnicze, przy udziale możnowładztwa litewskiego. I tak np. w 1514 r. starostwo grodzieńskie otrzymał w dzierżawę Jerzy Mikołajewicz Radziwiłł, którego uprawnienia i obowiązki wobec władcy opisano w wydanej wówczas *Уставной грамоте Городенскому старосте*¹⁰. W 1521 r. król Zygmunt zastawił

³ J. Nikodem, *Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013, pp. 141–159.

⁴ *Garadzenskaje knjastwa*, [w:] *Encykłapedyja Gistorii Belarusi*, t. 2, Minsk 1994, pp. 470; A. Gostev, *O vozniknovenii udelnogo Grodnenskogo knażestva i knażach gorodenskich*, „Nasz Radavod” 1993, č. 1, pp. 107–109; Ū. Gardzeŭ, *Garodnā*, [w:] *Vālikae Knāstva Litoūskae*, pp. 514–516.

⁵ J. Ochmański, *Ruskie wzory organizacyjne w państwie litewskim XIV–XV w.*, [w:] idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, pp. 75–82.

⁶ М. Любавский, *Областно э дэлене и мэстное управлене литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского Статута*, Москва 1892, pp. 174.

⁷ *1413 m. Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai). Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, sud./red. J. Kiaupienė, L. Korczak, Vilnius-Kraków 2013.

⁸ J. Jakubowski, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku*, Kraków 1928, mapa; idem, *Powiat grodzieński w XVI w.*, Kraków 1934, pp. 1–16, 99–114.

⁹ *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 r.*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004.

¹⁰ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7, ed. I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2011, nr 349.^a, pp. 569 (20.04.[1514]); *Уставная грамота Городенскому старосте Юрию Радивилу, о королевских судахъ и доходахъ*, [w:] *Акты относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою Комиссією*, t. 2: 1506–1544, Санктпетрбургъ 1848, pp. 113–114; М. Ф. Довнар-Запольский, *Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллёнах*, т. 1, Киев 1901, pp. 108–111.

także Radziwiłłowi za 1481 kop gr dwór w powiecie grodzieńskim – Skidel z dworcem żorosławskim, a w 1524 r. przekazał dwór Żorosławka w pełne posiadanie Radziwiłła¹¹. Dwór ten zorganizowano jeszcze za panowania księcia Witolda. W 1508 r. król Zygmunt I Stary oddał część włości dworu swojemu dworzaninowi Iwanowi Kobakowi, a w 1509 r. także książę Fedor Iwanowicz Massalski otrzymał we włości żorosławskiej pięćdziesiąt służb włościańskich¹². Iwan Kobakow sprzedał w 1511 r. z kolei posiadaną przez siebie część dworu Żorosławka Abrahamowi Ezofowiczowi, jednak wkrótce dwór ten powrócił do rąk Zygmunta I. Władca przekazał go – jak wspomniano wyżej – Jerzemu Radziwiłłowi, który dodajmy, nieustannie, jako starosta grodzieński, nękał właścicieli Żorosławki, chcąc przejąć tę włość wraz z dworem w swoje posiadanie, co mu się ostatecznie powiodło¹³.

Diametralną zmianę w stosunkach własnościowych w powiecie grodzieńskim przyniosła decyzja Zygmunta I Starego z 1524 r. Władca oddał wówczas wieczyście Puszcę Grodzieńską królowej Bonie. Ogromne obszary puszczańskie królowej rozpoczynały się na północ od rzeki Supraśli, biegly między Goniądzem a Grodnem aż poza Kowno, po obu brzegach rzeki Szeszupy do rzeki Szyrwinty. Nadanie opiewało nie tylko na zasoby puszczańskie, ale obejmowało także, rzecz jasna, istniejące tam już dwory wielkksiążęce¹⁴. Kolejnym aktem zapoczątkowanej w ten sposób kilkudziesięcioletniej działalności gospodarczej Bony na Grodzieńszczyźnie stało się pozwolenie z roku 1528 uzyskane przez Bonę na wykup zastawionych dóbr królewskich¹⁵. Na jego podstawie oraz poprzez zwyczajowy zakup dóbr nie zastawionych od właścicieli majątków ziemskich na Grodzieńszczyźnie, Bona sukcesywnie powiększała w ciągu następnych dziesięcioleci swój grodzieński majątek. W ramach darowizny (7 sierpnia 1533 r.) przejęła dobra Kwasówka¹⁶; dwory Iwaszkowszczyzna i Warydowicze wraz z młynem na rzece Hornicy (10 marca 1532 r., potwierdzenie 20 marca 1535 r.¹⁷), zakupiła dobra Szereszów

¹¹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12, wyd. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001, nr 159, pp. 206–207 (2.03.1523); nr 406, pp. 337 (15.10.1524); M. Malczewska, *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI w.*, Warszawa–Poznań 1985, pp. 83–93, 157–159; R. Jaworski, *Z najdawniejszych dokumentów do dziejów domeny Radziwiłłowskiej*, „Studia Źródłoznawcze” 2001, t. 39, pp. 101–114.

¹² Potwierdzenie, zob. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9, wyd. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002, nr 185, pp. 160 (24.06.1514).

¹³ W. Pociecha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 3, Poznań 1958, pp. 100–101.

¹⁴ W. Pociecha, *Nadanie przez Zygmunta I królowej Bonie puszczy litewskich*, [w:] idem, *Królowa Bona*, t. 2, Poznań 1949, pp. 462–465.

¹⁵ W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 68–69, 101; M. Bogucka, *Bona Sforza*, wyd. 2, Wrocław 1998, pp. 193–194.

¹⁶ Uzyskane w ramach darowizny od żony Jana Ilinicza starosty brzeskiego (wówczas już nieżyjącego). W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 204–205, zob. też pp. 112; potwierdzenie: Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею для разбора и издания древних актов, t. 17, Вильна 1890, nr 273, pp. 64 (20.12.1533).

¹⁷ Od mieszczanina grodzieńskiego Wołodki Juchnowicza: Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею для разбора и издания древних актов, t. 17, Вильна 1890, nr 266, pp. 63 (20.03.1535); W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 97–98.

(12 marca 1535 r.)¹⁸, w 1536 r. wykupiła będący w zastawie Nowy Dwór Biały¹⁹. W tymże roku nabyła dobra Olizarowszczyzna wraz z młynem nad rzeką Świsłocz²⁰, uzyskała dobra Olitę, Simno i Niemonojcie²¹. W 1541 r. kupiła część dóbr Kotra²². Bona przejęła również majątek Dubno w powiecie grodzieńskim. Dwór Dubno z włością król Aleksander oddał w 1503 r. kniaziowi Konstantemu Iwanowiczowi Kroszyńskiemu. Po śmierci kniazia dwór Dubno znalazł się w rękach wdowy po nim – Hanny, która w 1531 r. podjęła decyzję o przekazaniu dworu Dubno królowej Bonie z prawem do dożywocia²³. W 1531 r. także dwór w Żorosławce z włością przekazał Zygmunt I królowej Bonie. Nie było to rzecz jasna po myśli Jerzego Mikołajewicza Radziwiłła, sąsiadującego z Żorosławką przez swoje dobra w Kotrze. Spór, jaki wywiązał się na tym tle pomiędzy królową a Radziwiłłem, rozstrzygnięto ostatecznie i dokonano odgraniczenia dóbr w 1532 r.²⁴

Po dwudziestu latach pozostawania starostwa grodzieńskiego w rękach Jerzego Radziwiłła, w 1534 r. na mocy przywileju Zygmunta I Starego z 22 grudnia 1533 r. centralną część powiatu grodzieńskiego – starostwo grodzieńskie z dworami Grodno, Jeziory, Krynki, Skidel i Żorosławka oraz Mejszagołę w województwie wileńskim – również wykupiła królowa Bona²⁵. Dobra te stanowiły odąd własność królowej, a ich spadkobiercą miał zostać Zygmunt II August. Administrację nad tymi dobrami przekazano w ręce tzw. sprawców dworów wielkksiążęcych grodzieńskich (praktykę tę utrzymano po roku 1556)²⁶. W skład dóbr królowej na Grodzieńszczyźnie wszedł także około 1536 r.

¹⁸ Od Jana Abrahamowicza: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19, wyd. D. Vilimas, Vilnius 2009, nr 62, pp. 108–109 (11.03.1536) oraz Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1, wyd. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 1998, nr 441, pp. 94, (21.03.1536).

¹⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584), nr 284, pp. 69; T. Krahel, *Nowy Dwór. Dzieje parafii rzymskokatolickiej 1504–2004*, Białystok 2004, pp. 12–16.

²⁰ Od podstarościego jurborskiego Jana Kuncowicza: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584), nr 281, pp. 67 (15.10.1536).

²¹ Darowizna wojewody trockiego, marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego, Jana z Zabrzezia: Ibidem, nr 503, pp. 104 (3.02.1536).

²² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584), nr 281, pp. 67; nr 283, pp. 69; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529), nr 160, pp. 207–208 (3.03.1523).

²³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6, wyd. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius 2007, nr 510, pp. 299–300 (4.1503); Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15, wyd. A. Dubonis, Vilnius 2002, nr 94, pp. 129 (8.04.[1503]/1.06.1531); Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17, wyd. L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2015, nr 103, pp. 140–142 (30.05.1531); W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 96–97.

²⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538), nr 140, pp. 179, nr 147, pp. 185–189; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 227/8 (1533–1535). 8-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija), wyd. I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius 1999, nr 9, pp. 30–31, nr 19, pp. 35–38, nr 32, pp. 45–46; W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 100–105;

²⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych, tzw. ML, III A. 28, k. 126–127; druk: W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 202–204.

²⁶ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. II, *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, ed. A. Rachuba, H. Lulewicz, P. P. Romaniuk, A. Haratym in cooperation A. Macuk, J. Aniszczanka,

dwór Mosty nad Niemnem²⁷. Z kolei w 1544 r. z Puszczy Grodzieńskiej, należącej do królowej Bony, wyłączono teren między jeziorami Dręstwo i Necko i przyłączono do dóbr knyszyńskich Zygmunta II Augusta. Na miejscu tym lokowano nowe miasto hospodarskie – Augustów²⁸. Wszystkie powyżej przedstawione przykłady zakupu bądź wykupu dóbr w powiecie grodzieńskim są jednocześnie świadectwem rozwijającego się tu od lat 20. XIV stulecia osadnictwa.

Potwierdzenie prawa do wszystkich dóbr w obszarze Puszczy Grodzieńskiej otrzymała królowa Bona 4 grudnia 1555 r. od syna Zygmunta II Augusta²⁹. Już w roku następnym dobra grodzieńskie z rąk Bony, wobec jej decyzji o opuszczeniu Korony i Wielkiego Księstwa, przejął Zygmunt II August³⁰. Stanowić one miały według zamierzeń królowej jej własność osobistą, która po śmierci władczyni przejść winna w ręce męża, syna albo królewskich córek³¹.

Podczas reformy administracyjnej z lat 1564–1566 powiat grodzieński powiększono z kolei o powiat przełomski i południową część powiatu mereckiego³². Zygmunt II August kontynuując politykę gospodarczą matki, dbał o prawidłowe funkcjonowanie majątności grodzieńskich, a także innych, które przypadły mu po matce. Po zawarciu unii lubelskiej w 1569 r. Zygmunt II August postanowił, iż skoro obydwa państwa poddane połączeniu wzmocniły swój potencjał gospodarczy, to zwalnia go to z konieczności przeznaczania dochodów z dóbr prywatnych na potrzeby WKL. W związku z tym zakazał hetmanowi WKL, kasztelanowi wileńskiemu, staroście grodzieńskiemu i mohylewskiemu – Hrehoremu Aleksandrowiczowi Chodkiewiczowi³³ przeznaczania jakichkolwiek dochodów z dóbr grodzieńskich do skarbu ziemskiego³⁴. Przy okazji tej decyzji wymie-

Warszawa 2009, pp. 334–337; Z. Wojtkowiak, *Urzędnicy zarządu lokalnego. Tytułatura zarządców powiatowych przed reformą administracyjną z lat 1565–1566*, „Studia Źródłoznawcze” 1979, t. 24, pp. 139–147.

²⁷ W. Pocięcha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 174–181.

²⁸ W. Pocięcha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 93–194; J. Wiśniewski, *Nieznanzy oryginał dokumentu lokacji Augustowa z 1557 roku*, „Rocznik Białostocki”, 1962, t. 3, pp. 434–436; W. Batura, A. Makowski, J. Szlaszyński, *Dzieje Augustowa od założenia miasta do 1945 roku*, Suwałki 1997, pp. 14–20.

²⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584), nr 284, pp. 69 (4.12.1555); nr 298, pp. 71; nr 285, 286, pp. 69 (4.12.1555).

³⁰ Z. Wojtkowiak, op. cit., pp. 139–147.

³¹ A. Bondarenko, *Sostav vladenij Bony Sforca v Velikom Knâzstve Litovskom*, [w:] *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios štystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sud. Z. Kiaupa, J. Saracevičienė, Vilnius 2013, pp. 213–225; L. Kolankowski, *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913, pp. 189–190; W. Pocięcha, *Królowa Bona*, t. 3, pp. 87–92; K. Pułaski, *Gospodarka królowej Bony na kresach*, „Biblioteka Warszawska” 1878, t. 1, pp. 353; W. Pocięcha, *Królowa Bona*, t. 2, pp. 414–415.

³² G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002, pp. 121–125; D. Vilimas, *LDK pavieto žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų pavietų atvejis)*, „Lituanistica” 2011, t. 57, nr 4(86), pp. 355–364.

³³ *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Spisy, t. II, nr 2341, pp. 337.

³⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 52 (1569–1570). Užrašymų knyga 52, wyd. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 2004, nr 57, pp. 56–57 (20.07.1569).

niono majątki litewskie Zygmunta II Augusta, które poddał tym zasadom podobnie jak Grodno i wszystkie dwory włości grodzieńskiej³⁵.

Dodajmy na koniec, iż w roku 1589 ze znacznej części powiatu wydzielono tzw. ekonomię grodzieńską, którą rozdzielono administracyjnie na jedenaście dworów, a te na piętnaście włości i dwadzieścia sześć wójtostw³⁶. W ten sposób część z dawnej własności Jagiellonów stała się majątkiem państwowym, przeznaczonym na utrzymanie dworu władcy litewskiego³⁷.

Hospodarskie dwory w powiecie grodzieńskim z należącymi do nich włościami stanowiły zwykle terytorialne centra administracyjno-gospodarcze dóbr wielkopsiadających. Lokowano w nich siedziby urzędników wielkopsiadających, ale były też przecież miejscami, w których pracowała ludność gospodarska. Z dworem związany był również administracyjnie i gospodarczo zwykle cały system włości wraz z ludnością ją zamieszkującą.

W zależności od lokalnych warunków dwory stanowiły jednostki o różnorodnym potencjale pod względem obszaru, liczby osad wiejskich związanych z dworem, a także liczby pracujących tu poddanych. Obok głównych dworów – centrów danej włości, znajdowały się także czasami pomniejsze siedziby zwane dworami, jednak o znacznie mniejszym znaczeniu także gospodarczym. Dwory gospodarskie składały się z części podporządkowanych różnym potrzebom gospodarczym stawianym przed daną jednostką, ale też wynikały z jej potencjału opartego na warunkach środowiska geograficznego. Najczęściej były to pola uprawne, ogrody, pastwiska, łąki czy lasy, ale często obywano się bez niektórych z nich. Jeśli nie prowadzono bowiem we dworze hodowli – nie było pastwisk, nie wszędzie znajdował się las czy fragment puszczy, którą można było użytkować na potrzeby dworu. Większe z dworów, pod względem areалу rolniczego, dzielono często na folwarki, do których należało po kilka wójtostw z określoną grupą wsi. W mniejszych starostwach funkcjonowały tylko wójtostwa, jako większe jednostki administracyjne. Wójtostwami zarządzali z ramienia starosty – wójtowie. Do ich obowiązków należał nadzór nad wypełnianiem przez mieszkańców wsi, wchodzących w skład wójtostwa, powinności wobec hospodara, np. pańszczyzny (odrabianej w folwarkach) czy dawania podwód. Przy dworach funkcjonowały także młyny, stawy wypełniające zapotrzebowanie dworów, ale przynoszące także dochód.

---

³⁵ Były to: Merecz, Dowgi, Przelaje, Olita, Nowy Dwór, Dowgiałiszki, Bolniki, Opse, Wierszupy, Punie, Kurzeniec, Traby, Antorki, Kiernów, Kalonciszki (*oboie*), Mejszagoła, Kobryń, Poszyrwiencka Wola, Żośle, Dubno, Woniaczyn, Mielnik, Łosice, Gieranojny, Krzemieniec, Botoki, Jurbork, Nowa Wola, Ostrza, Lubez, Mściśław, Rachoczowo, Tykocin, Knyszyn, Radoszkowice, Kroże, Polonga, Kretynga, Gorzdy, Lachowicze, Iszczołna, Pińsk, Międzyrzecz, Łyskowo, Brańsk, Suraż, Bielsk, Kowno, Płotele, Mścibohow, Żyźmory, Szere-szowo, Perstuń, Berźniki i Wasiliszki (bez Szawl i Kleszczeli), *ibidem*, pp. 57–58.

³⁶ S. Kościałkowski, *Ze studiów nad dziejami ekonomij królewskich na Litwie*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, 1911–1914, t. 5, pp. 85–87.

³⁷ М. Ф. Довнар-Запольский, *op. cit.*, pp. 157–158.

Ziemie składające się na poszczególne dwory można podzielić na dwie kategorie – takie, które dawały dochód i te, które go nie przynosiły. Do pierwszej kategorii należy zaliczyć tzw. ogrody, ziemie uprawne oraz łąki. Do drugiej place pod zabudowania dworskie, obszary leśne, jeśli nie pozyskiwano z nich drewna na sprzedaż ani nie wyrabiano tzw. przemysłów leśnych (np. popiół, potaż, wańczos).

Inwentarze, które dają nam możliwość wglądu w strukturę i potencjał dworów wielkopszących, nie były spisywane według stałego rytmu czasowego. Powstawały najczęściej przy okazji przekazywania zarządu nad nimi w ręce nowego urzędnika gospodarskiego, dzierżawcy prywatnego, a także odebrania z rąk dzierżawcy czy starosty³⁸. Oczywiście podkreślić należy, iż dają one obraz tylko części jednostek gospodarczych regionów (nie omawiają przecież majątków danego powiatu pozostających w rękach prywatnych). Formularz inwentarzy zasadniczo konstruowano według tego samego schematu. Zawierały one bowiem najpierw opisy „zamków, dworów”, czyli siedzib starosty. Wyszczególniano tu wszystkie budynki mieszkalne i gospodarcze, w tym stan ich zachowania, elementy wyposażenia, czyli inwentaryzowano wszystkie sprzęty gospodarskie. Następnie opisywano, jeśli takowe funkcjonowało, miasto stanowiące centrum gospodarcze włości. Podawano dokładną liczbę ulic, nazwiska mieszkających przy nich mieszczan, łącznie z wielkością zajmowanych przez nich parcel miejskich. Dalej określano należący do miasta obszar ziemi, wraz z dzierżawcami go mieszkańcami, a także spisywano rzemieślników pracujących w mieście i ich powinności. Ostatnie pozycje inwentarza przeznaczano zwykle na szczegółowe opisanie arealu włości i folwarków składających się na starostwo. Inwentarz kończył się na spisach młynów, łąk oraz różnych drobnych informacjach o zasobie gospodarczym jednostki. Zaznaczyć należy, iż przedstawiony powyżej schemat inwentarzy tylko w ogólnych zarysach powtarzany był podczas opisu różnych dóbr wielkopszących.

Stan gospodarczy dworów odzwierciedlają również rejestry pomiaru włócznej przeprowadzanej w WKL od lat 40. XVI stulecia, a zintensyfikowanej na podstawie *Уставы на волоки 1557 г.*³⁹ Pomiaru włóczna powodowała przemiany włości wielkopszących zarówno pod względem przestrzennym, jak i ekonomicznym. Jej głównym celem było wymierzenie włości gospodarskich na włóki równe 30 lub 33 morgom (21,3 lub 23,5 ha) oraz uzależnienie powinności należnych właścicielowi od wielkości nadziału i wartości rolnej gruntu. Wraz z nowym kształtem przestrzennym, zmieniającym układ pól uprawnych, pastwisk, ogrodów i osad, wprowadzano jako system uprawy trój-

³⁸ М. Любавский, *op. cit.*, pp. 362.

³⁹ Устава на волоки господара короля его милости у-во вьсемь Великомъ Князстве Литовьскомъ, Лета Божьего Нароженья 1557, месеца апреля 1 дня, [в:] Литовская Метрика. Книги публичныхъ дѣел, т. 1, Юрьевъ 1914 (Русская Историческая Библиотека, т. 30), kol. 542–585.

połówkę⁴⁰. Przeprowadzone w ten sposób kardynalne zmiany w strukturze przestrzennej oraz wydajności gospodarczej włości umożliwiały realizację naczelnego zadania reformy, jakim było podniesienie ich dochodowości⁴¹.

Zarówno inwentarze, jak i rejestry pomiarów włóczęj nie zawsze pozwalają na prowadzenie badań porównawczych nad rozwojem poszczególnych dworów wielkopsiążących. Podziały tych jednostek, wyłączenie z nich osad w ramach np. dzierżaw czy darowizn dla osób prywatnych, a także uszczerbki w substancji źródeł, wynikające z różnorodnych czynników historycznych i losowych (wojny, pożary, zalania i inne), wpływają na utrudnienie takich badań.

Mimo wyżej przedstawionych bolączek związanych z niedoskonałością źródeł, można dla niektórych dworów wielkopsiążących w WKL podjąć próbę dokonania analizy przemian ich potencjału gospodarczego. Sposobność taką zyskujemy w odniesieniu do dworów starostwa grodzieńskiego z XVI w. Otóż dysponujemy wyjątkowym wydawnictwem źródłowym, jakim jest *Писцовая книга гродненской экономии с прибавлениями, изданная Виленскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ*. To kompleks zasadniczo składający się z gospodarczo-rachunkowych dokumentów ekonomii grodzieńskiej od połowy XVI do połowy XVIII stulecia, pochodzących z Wileńskiego Centralnego Archiwum Akt Dawnych⁴². Wydawnictwo składa się z dwóch części – w pierwszej zamieszczono interesujący nas *Regestr pomiarów włości, miast i włości Grodzieńskich, to jest: Krynek, Kotry, Skidlia, Mostow, Milkowczyzny, Nowe° dwora Ssweczyckie°, Labna, Perstunia, Berznikow, Janowki, Pruski, Szembeliewczyzny, Kwasow(a), Krasznika i inszych k tym dworom i włościom należących, roku 1558, przez n(a)mnieyssych sług iego kr. młczy Sebestyana Dybowskiego, sprawcy dworów Grodzieńskich, a Lawryna Woynę, dworzanina iego kr. młczy*⁴³. W *Regestrze* (którego początku brakuje) daje sprawozdanie z pomiarów włóczęj grodzieńskiej, w którym przedstawiono stan gospodarczy jednostki z wyliczeniem obszaru oraz powinności z jedenastu dworów, dwudziestu sześciu wójtostw oraz miasteczek Mosty, Nowy Dwór i Berzniki w dwa lata po objęciu jej przez Zygmunta II Augusta. W części drugiej wydawnictwa zamieszczono zbiór rozmaitych źródeł związanych z ekonomią grodzieńską⁴⁴.

⁴⁰ W. Holubeu, *Dwory gospodarskie Wielkiego Księstwa Litewskiego przed i po pomiarze włóczęj (koniec XIV–XVI w.)*, [w:] *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV w.*, red. J. Wiesiołowski i J. Kowalski, pp. 78–79.

⁴¹ J. Ochmański, *Reforma włóczęj na Litwie i Białorusi w XVI wieku*, [w:] idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, pp. 172; L. Kolankowski, *Pomiary włóczęj*, „Ateneum Wileńskie” 4, 1927, nr 13, pp. 244–245.

⁴² *Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ*, ч. 1–2, Вильна 1881–1882.

⁴³ *Писцовая книга*, ч. 1, Вильна 1881, pp. 3–588.

⁴⁴ Obok np. inwentarzy zamków grodzieńskich i wielkopsiążącego dworu Horodnica, także *Писцовая книга*, ч. 2, Вильна 1882, pp. 25–166.

Z kolei w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole Archiwum Kameralnego pod sygn. I-10 (mikrof. 44336) znajduje się niedrukowany dotąd *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*⁴⁵. Sporządzono go w kilka lat po śmierci Zygmunta II Augusta, w 1578 r. w związku z przejściem dworów starostwa po śmierci Aleksandra Hrehorowicza Chodkiewicza⁴⁶ – dotychczasowego starosty grodzieńskiego i mohylewskiego, przez Stefana Bielawskiego⁴⁷, dworzanina królewskiego i starosty kruszwickiego⁴⁸. To cenne źródło daje nam wgląd w stan gospodarczy starostwa u schyłku panowania Zygmunta II Augusta, jednocześnie pozwala na przeprowadzenie pewnej oceny zmian wartości gospodarczej wybranych dworów starostwa grodzieńskiego. Niestety nie wszystkich, ponieważ obydwie źródła były skonstruowane dla innych potrzeb i nie zawierają opisu takich samych jednostek gospodarczych starostwa grodzieńskiego.

Zgodnie z *Regestrem pomiarów włók, miast i włościan Grodzieńskich*, w połowie XVI w. zaliczano do dworów grodzieńskich dwór kryński, kotrzański, skidelski, milkowski, mostowski, nowodworski, łabneński, perstuński, berżnicki, kwasowski i kraśnicki⁴⁹. Pomierze włóczęj nie poddano dworów: kuźnickiego, odelskiego, moławickiego, nowodworskiego (drugiego), jezierskiego i sałackiego, mimo iż należały one do starostwa grodzieńskiego, a także włości grodzieńskich lipskiej, indurskiej, dubieńskiej (częściowo należącej do rodu Sapiarów, częściowo do królowej Bony), różańskiej, dwóch włości brzostowickich i żorosławskiej, znajdujących się w posiadaniu możnowładców litewskich⁵⁰. Na obszarze powiatu znajdowało się w połowie XVI w. pięć osad miejskich – Grodno, Krynki, Mosty, Nowy Dwór i Berżniki, a do końca XVI stulecia prawo miejskie otrzymały – Sopoćkinie, Dowspuda (Raczki), Sidra, Wasilków, Filipów, Bakalarzewo (Dowspuda, Bakalarowo), Lipsk i kolejny Lipsk (obecnie Hołynka)⁵¹. Do każdego z dworów należały włości, podzielone na wójtostwa, a te z kolei składały się z poszczególnych wsi. Ogółem w *Regestrze* wpisano 15 włości grodzieńskich oraz 26 wójtostw.

⁴⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrof. 44336.

⁴⁶ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. II*, nr 2342, pp.337.

⁴⁷ *Ibidem*, nr 1859, pp. 278.

⁴⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów*, k. 1–339.

⁴⁹ *Писцовая книга*, ч. 1, Вильна 1881, pp. 3–558.

⁵⁰ J. Jakubowski, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku*, Kraków 1928, mapa; idem, *Powiat grodzieński w XVI w.*, Kraków 1934, pp. 99–114; A. Kołodziejczyk, *Podziały administracyjne i urzędy na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku*, [w:] *Puszcze wielkoksiażęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007, pp. 315.

⁵¹ S. Alexandrowicz, *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 2011, pp. 19–93, 267–291.

Jak zaznaczył we wstępie do *Inwentarza przyjęcia Dworów* sekretarz królewski – Stanisław Łoknicki – sporządzający inwentarz, wprawdzie obejmował on także Odelsk, Skidel oraz Miłkowszczyne, jednak Stefan Bielawski nie otrzymał tych włości, ponieważ wyodrębniono je wcześniej na rzecz osób prywatnych. I tak Odelsk otrzymała wojewodzina wileńska, a Skidel i Miłkowszczyne starościna grodzieńska⁵².

W *Inwentarzu przyjęcia Dworów* opisano miasto Grodno z folwarkiem Horodnica oraz włościami horodnicką, na którą składały się wójtostwa: zarzeckie, kamieńskie, demidkowskie (dziemidkowskie)⁵³. Następnie dwór Nowy Dwór, miasto Nowy Dwór, włość nowodworską z wójtostwami: nowodworskim, jatleńskim, dubnickim, zaszdrańskim⁵⁴. Kolejno dwór Kotra z włością kotryńską, na którą składały się wójtostwa: obuchowskie, sowoliskie, a także dwór Modelski (Odelski), miasteczko Odelsk, włość odeską z wójtostwami: monikiewskim, odlińskim, dwór Skidel z wójtostwem skidelskim, poniemońskim, podolżyckim oraz dworem Łabno wraz z włością Łabieńską i wójtostwami pojatlińskim, naumowickim, niemiejszyckim⁵⁵. Ogółem wyliczono 5 włości oraz 16 wójtostw.

Spośród wszystkich wymienionych dworów w obu źródłach wymieniono dwory: Kotra, Skidel i Łabno. Przyjrzyjmy się zatem, jak wyglądała ich struktura gospodarcza w świetle tychże źródeł.

Według *Regestru pomiaru wlok, miast y wloszci Grodzien.[skich]*, zabudowania dworu Kotra zajmowały 3 morgi i 1,5 pręta powierzchni, natomiast zabudowania gospodarcze (gumno) 2 morgi i 17 prętów. Przy dworze znajdował się sad owocowy oraz sadek łącznie zajmujące 1 morgę i wydzierżawione za 12 groszy czynszu dzierżawcy dworu. Do dworu należał także gaj o powierzchni 1 włóki 12 morgów i 10 prętów⁵⁶. W ramach dworu użytkowano ziemię rolną o powierzchni 27 włók, podzieloną na trzy części (pola); łąg nad rzeką Niemen o powierzchni prawie 4 włók; pole, które przeznaczono dla stróżów łągu o powierzchni 25 włók i 7,5 morgi; łąki (sianożęci) w dwóch miejscach o powierzchni 4 włók, 20 morgów, 4 prętów oraz *zarossła* – zapewne olszyny nadrzeczne o powierzchni 3 włók, 8 mórg, 18,5 prętów⁵⁷. Przekazano także po 6 morgów ziemi dwudziestu ogrodnikom (razem 4 włóki), czyli ludności zobowiązanej wyłącznie do czynszu w naturze oraz 2 sługom dworskim – *Janowi Pilipowskiemu* i *Stanisławowi Pstrągowskiemu* po 2 włóki ziemi⁵⁸.

⁵² Ibidem, pp. 1.

⁵³ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów*, k. 1–45.

⁵⁴ Ibidem, k. 47–90.

⁵⁵ Ibidem, k. 91–190.

⁵⁶ *Писцовая книга*, ч. 1, Вильна 1881, pp. 37–38.

⁵⁷ Ibidem, pp. 38–39.

⁵⁸ Ibidem, pp. 40–42.

Niestety, ułamkowość danych kwantytatywnych w odniesieniu do dworu Kotra w *Inwentarzu przyjęcia Dworów z 1578 r.* nie pozwala na dokonanie porównania wartości gospodarczej jednostki, jednak tekst *Inwentarza* potwierdza funkcjonowanie we dworze sadu, łągu, istnienie ogrodników i in. ludności.

Tabela 1. Powierzchnia gruntów dworu Kotra w 1558 oraz 1578 r.

	Zabudowania dworskie	Gumno	Sad/ogród	Gaj	Ziemia uprawna	Łąg	Pole dla stróżów	Ogrodnicy	Służki	Razem
Kotra 1558 r.	3 m./ /1,5 pr.	2 m./ /17 pr.	1 m.	1 wł./ /22 m./ /10 pr.	27 wł.	4 wł.	25 wł./ /7,5 m	4 wł.	4 wł.	65 wł./ /53,5 m./ /27,5 pr.
Kotra 1578 r.	-----	-----	1 m.	----	-----	---	-----	-----	4 wł.	4 wł./ /1 m.

Skróty: wł. – włoka; m. – morga, pr. – przęt.

Źródło: Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссією для разбора древних актовъ, ч. 1, Вильна 1881, pp. 37–42; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrof. 44336, k. 91–99.

Tabela 2. Włoki wójtostw dworu Kotra w latach 1558 i 1578.

Wójtostwo obuchowskie/ /włoki	Wsie wójtostwa							Razem włók
	Obuchowo	Pławsko	Puzycze	Horodzisław	Zawadzicze	Siwkowo	Migowo	
1558 r.	78	13	10	30	18	-----	-----	149
1578 r.	78	-----	-----	-----	-----	30	15	123

Wójtostwo sowoliskie/włóki	Wsie wójtostwa										Razem włók
	Sowolki/ /Sowoliska	Plawsko	Puzyrze	Szczerbowicze	Kurpiki/ /Kurpiewo	Komentowo	Hładowiczi/ /Hładowicze	Strupino	Migowo	Wołosewicze	
1558 r.	44	-----	---	16	4	brak danych	38	4	15	2	123
1578 r.	44	13	10	---	4	13	38	---	---	---	122

Skróty: wł. – włóka; m. – morga, pr. – przęt.

Źródło: Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ, ч. 1, Вильна 1881, pp. 37–42; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrof. 44336, k. 91–99.

Zgodnie z *Inwentarzem przyjęcia Dworów*, od dworu Kotra odeszły pomiędzy 1558 a 1578 r. wsie: Żydomla (28 włók), Zawadzice (18 włók), Strzepiewo (4 włóki), Jarosławka (7 włók), Wołosewicze (2 włóki), Szczerbiewice (15 włók)⁵⁹.

Tabela 3. Powierzchnia gruntów dworu Skidel w 1558 oraz 1578 r.

	Zabudowania dworskie	Gumno	Sad/ /ogród	Gaj	Ziemia uprawna	Wypust/ /Sianożęć	Ogrodnicy	Służki	Razem
Skidel 1558 r.	2 m./12 pr.	2 m./ /10 pr.	5 m./ /16,5 pr. /2 m.	2 m./ /2 pr.	24 wł./ /3 m.	1 wł./ 6 m. 4 wł./24 m. 24 m. 8 m.	4 wł./ /24 m.	4 wł.	37 wł./ /104 m.
Skidel 1578 r.	-----	-----	-----	----	24 wł.	8 m.	4 wł./ /24 m.	4 wł.	32 wł./ /32 m.

Skróty: wł. – włóka; m. – morga, pr. – przęt.

Źródło: Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ, ч. 1, Вильна 1881, pp. 76–118; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrof. 44336, k. 147–167.

⁵⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów*, k. 115–116.

Tabela 4. Włoki wójtostw dworu Skidel w latach 1558 i 1578

Wójtostwo skidelskie/ około rzeki Skidla/ włoki	Wsie wójtostwa					Razem włók
	Niekrawowiczy	Suchi Skidel/ Suchy Skidel	Podlesie/ Podlesie	Wielki Karaszew/ Wielki Karaszew/ Wielki Karaszew/ Malikaraszew/ Mały Karaszew/ Pisarckie/ Rębkowicz	Razem włók	
1558 r.	16 wł./36 m.	30 wł./35 m.	34 wł./86 m.	22 wł./46 m.	20 wł.	152 wł./ /165 m.
1578 r.	16 wł./29 m.	30 wł./35 m.	36 wł./61 m.	26 wł./40 m.	20 wł.	160 wł./ /165 m.
Wójtostwo ponieмоńskie/ włoki	Wsie wójtostwa					Razem włók
	Kaplicowo/ Kowczowo	Mazanowo	Prednia Pera	Bierulicze/ Bierulicze	Konuchi	
1558 r.	47 wł./88 m.	11 wł.	6 wł./80 m.	17 wł./51 m.	15 wł./38,5 m.	96 wł./ /126,5 m.
1578 r.	57 wł./88 m.	11 wł.	6 wł./80 m.	17 wł./43 m.	15 wł.	106 wł./ /211 m.
Wójtostwo Podolżyckie/ /podolżyczkie	Wsie wójtostwa					Razem włók
	Puzewicze/ /Puzewo	Chrapowo				
1558 r.	52 wł./52 m.	34 wł./34 m.				86 wł./ /86 m.
1578 r.	52 wł./52 m.	34 wł./34 m.				

Skróty: wł. – włoka; m. – morga, pr. – przęt.

Źródło: Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссіею для разбора древних актовъ, ч. 1, Вильна 1881, pp. 37–42; Архивум Гóвне Акт Давных, Архивум Каметалне, *Inwentarz przujęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrof. 44336, k. 91–99.

Według *Regestru pomiaru wlok, miast y wolosci Grodzien.[skich]*, zabudowania dworu Skidel zajmowały 2 morgi i 12 pręta powierzchni, natomiast zabudowania gospodarze (gumno) 3 morgi i 2,5 pręta. Przy dworze znajdował się sad owocowy, podzielony na pięć części oraz sadek łącznie zajmujące 7 morgów, 16,5 pręta, wydzierżawione za 12 groszy czynszu staroście. Do dworu należał także gaj olszynowy o powierzchni 2 morgów i 2 prętów⁶⁰. W ramach dworu użytkowano: ziemię rolną o powierzchni 24 włók, 3 mórg, podzieloną na trzy części (pola); łąki (sianożęci) w trzech miejscach o powierzchni 4 włók i 24 morgów⁶¹. Przekazano także po 6 morgów ziemi dwudziestu czterem ogrodnikom oraz 4 włóki sługom dwornym (*Jassko i Zuk, Andrzej i Bohdan Kullisewicze*)⁶². Do dworu należały także dwa młyny na rzece Skidel – jeden bliżej dworu.

W *Inwentarzu przyjęcia Dworów z 1578 r.* nie podano liczby włók wchodzących w skład dworu Skidel. Wiemy tylko, iż uprawiano tu wówczas 24 włóki ziemi rolnej. Ogrodnicy i słudzy dworni mieli łącznie 8 włók i 44 morgi ziemi, a przy dworze znajdował się młyn i browar (*stary, opadły*) oraz pięć karczem (*sielskich*) i jedna dzierżawcy⁶³.

Według *Regestru pomiaru wlok, miast y wolosci Grodzien.[skich]*, zabudowania dworu Łabno (Łabna) zajmowały 1 morgę i 8 prętów powierzchni, natomiast zabudowania gospodarze (gumno) 2 morgi i 14 prętów. Przy dworze znajdował się sad owocowy oraz ogródek warzywny łącznie zajmujące 2 morgi, wydzierżawione za 24 groszy czynszu dzierżawcy dworu. Pozostawiono także 13 morgów 65 prętów ogrodu na pognoje. Do dworu należał także gaj o powierzchni 2 włók 2 prętów. W ramach dworu użytkowano ziemię rolną o powierzchni 24 włók, podzieloną na trzy części (pola) oraz dodatkowo 7 morgów na pognoje, a także sianożęci (łąki) w trzech polach o areale 3 włók 11 morgów oraz 2 włóki wygonów dla zwierząt⁶⁴. Przekazano także po 6 morgów ziemi dwudziestu czterem ogrodnikom (razem 4 włóki 24 morgi) oraz sianożęci⁶⁵.

W odniesieniu do dworu Łabno (Łabna) w *Inwentarzu przyjęcia Dworów z 1578 r.* nie odnotowano informacji o powierzchni gruntów dworu poza sprawozdaniem o 24 włókach gruntu uprawnego na dokonanie porównania wartości gospodarczej jednostki. Wprawdzie tekst *Inwentarza* potwierdza funkcjonowanie we dworze sadu i ogrodu, przynależności do niego łągu, młyna na rzece Łosośnie, sadzawki przydwornej, osadzenie ogrodników, jednak lustratorzy nie odnotowali żadnych informacji na temat tych składowych dworu, wyrażonych w miarach powierzchni, które mogły stanowić podstawę szerszych badań porównawczych⁶⁶.

⁶⁰ Ibidem, pp. 37–38.

⁶¹ Ibidem, pp. 38–39.

⁶² Ibidem, pp. 40–42.

⁶³ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów*, k. 147–151.

⁶⁴ *Писцовая книга*, ч. 1, Вильна 1881, pp. 282–284.

⁶⁵ Ibidem, pp. 284–286.

⁶⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów*, k. 169–173,

Tabela 5. Powierzchnia gruntów dworu Łabna w 1558 oraz 1578 r.

	Zabudowania dworskie	Gumno	Sad/ /ogród	Gaj	Ziemia uprawna	Sianożęć	Ogrodnicy	Razem
Łabno 1558 r.	1 m./ /8 pr.	2 m./ /14 pr.	15 m./ 65pr.	2 wł./ /2 pr.	24 wł./ /7 pr.	3 wł./ /11 m.	4 wł./ /24 m.	31 wł./ /53 m./ /96 pr.
Łabno 1578 r.	-----	-----	-----	----	24 wł.	12 m.	5 wł.	33 wł./ /12 m.

Skróty: wł. – włoka; m. – morga, pr. – przęt.

Źródło: Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ, ч.151, Вильна 1881, pp. 37–42; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrof. 44336, k. 91–99.

Tabela 6. Włoki wójtostw dworu Łabna w latach 1558 i 1578

Wójtostwo pojatlińskie/ /Pojatelskie/ /włoki	Wsie wójtostwa									Razem włók	
	Jatla/ Jathlia	Bohatry/ Bohatry	Kontuchi								
1558 r.	55 wł./ /35 m.	26 wł./ /12 m.	48 wł.							129 wł./ /47 m.	
1578 r.	56 wł./ /35 m.	20 wł./ /15 m.	48 wł.							124 wł./ /50 m.	
Wójtostwo naumowickie/ naumowicz/ /włoki	Wsie wójtostwa										
	Naumowicy/ /Naumowicz	Trycewicy/ /Tricewicy	Prokopczy	Solowieie	Sanniki	Kolbaszczyci	Jakowluch	Szierkowiczy	Kochanowo	Skomrochowic	Razem włók
1558 r.	33 wł./ 4 m.	20 wł./ /6 m.	-----	16 wł.	-----	17 wł./ /76 m.		14 wł.	-----	----	100 wł./ /86 m.
1578 r.	35 wł./ /8 m.	20 wł./ /6 m.	8 wł.	----	21 wł./ /73 m.	-----	17 wł.	-----	11 wł.	17 wł./ /3m..	129 wł./ /98 m.

Wójtostwo łososzińskie/ włóki	Wsie wójtostwa							Razem włók
	Rostowlany	Prokopicz	Sanniki	Jakow Luc	Kochanowo	Skomrochowic		
1558 r.	-----	-----	-----	-----	-----	-----		0 wł.
1578 r.	44 wł./ /5 m.	9 wł./ /15 m.	21 wł./ /66 m.	17 wł.	11 wł.	17 wł./ /3 m.		119 wł./ /89 m.
Wójtostwo Niemieikszyc- kie/namie- xowskie	Wsie wójtostwa							Razem włók
	Strulicza	Bakuny/ /Bakunowo	Niemieksze/ /Namiexy		Łososna/ /Łosoznia	Kofieszniki		
1558 r.	60 wł./ /2 m.	16 wł.	40 wł.		30 wł.	4 wł.		150 wł./ /2 m.
1578 r.	62 wł.	16 wł.	40 wł.		30 wł.	-----		121 wł.

Skróty: wł. – włóka; m. – morga, pr. – przęt.

Źródło: Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссиею для разбора древнихъ актовъ, ч. 1, Вильна 1881, pp. 37–42; Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku, sygn. I-10, mikrof. 44336, k. 91–99.

Tabela 7. Suma włók włości dworów starostwa grodzieńskiego Kotry, Skidla i Łabna

	Włości dworu Kotra	Włości dworu Skidel	Włości dworu Łabno
1558	272 włók	334 włóki	379 włóki
1578	245 włók	352 włóki	493 włóki

Przytoczone powyżej dane, zebrane dla trzech dworów starostwa grodzieńskiego: Kotry, Skidla i Łabna dla lat 1558 oraz 1578, pozwalają na sformułowanie pewnych wniosków. Biorąc pod uwagę brak koherentności danych wpisanych w dwóch analizowanych źródłach o charakterze inwentarzowym, który nie pozwala na pełne porównanie kategorii użytkowanej ziemi, obserwujemy stosunkową trwałość arealu ziemi uprawnej pozostającej w użytkowaniu przy dworach starostwa grodzieńskiego⁶⁷.

Natomiast w odniesieniu do arealu ziemi wykorzystywanej w różnorodny sposób we włościach należących do dworów, to zmiany najistotniejsze (powiększenie arealu ziemi)

⁶⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrof. 44336; *Писцовая книга*, т. ч. 1–2, Вильна 1881–1882.

widzimy we włościach dwora łabieńskiego (tabela 7). Związane to było z przebudową jego struktury administracyjnej zasadniczo w wyniku pomiaru włości i utworzeniem wójtostwa *łososzińskiego* (łososickiego). Włości dworów Kotra i Skidel poddawane pomiarze oraz pomniejszeniu obszaru w wyniku wyłączenia ich osad w dzierżawę nieznacznie zmniejszyły swój areal. Konieczne są dalsze badania nad przemianami zakresu gruntów poddawanych wykorzystaniu gospodarczemu we dworach starostwa grodzieńskiego, które – jak można założyć – pokażą rzeczywisty wpływ pomiaru i prowadzonej tutaj działalności gospodarczej na dochodowość tych jednostek gospodarczych, posiadających duże znaczenie dla skarbu wielkksiążęcego.

Bibliografia

- 1413 m. *Horodlės aktai (dokumentai ir tyrinėjimai)*. Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia), sud./red. J. Kiaupienė, L. Korczak, Vilnius-Kraków 2013.
- Alexandrowicz S., *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 2011.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Kameralne, *Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku*, sygn. I-10, mikrofilm. 44336.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, tzw. Metryka Litewska, III A. 28.
- Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею для разбора и издания древних актов, т. 17, Вильна 1890.
- Batura W., Makowski A., Szlaszyński J., *Dzieje Augustowa od założenia miasta do 1945 roku*, Suwałki 1997.
- Błaszczak G., *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002.
- Bogucka M., *Bona Sforza*, wyd. 2, Wrocław 1998.
- Bondarenko A., *Sostav vladenij Bony Sforca v Velikom Knāžstve Litovskom*, [w:] *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios štytės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sud. Z. Kiaupa, J. Saracevičienė, Vilnius 2013.
- Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 r.*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004.
- Довнар-Запольский М. Ф., Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах, т. 1, Киев 1901.
- Garadzenskae knjastwa*, [w:] *Encykłapedyja Gistorii Belarusi*, t. 2, Minsk 1994.
- Garodnā X–XX stst. Karaleŭski gorad z pravincyjnym lėsam*, red. A. Smalānčuk i in., Garodnā 2014.
- Gostev A., *O vozniknovenii udelnogo Grodnenskogo knāžestva i knāžach gorodenskich*, „Nasz Radavod”, č. 1, 1993.
- Gardzeuŭ Ū., *Garodnā*, [w:] *Vālikae Knāstva Litoŭskae. Encykłapedyā u dvuh tamah*, red. G. P. Paškou i in., Minsk 2005.

- Grodno. *Encyklopediczeskij spravocznik*, Minsk 1989.
- Gudavičius E., *Lietuvos istorija*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų, Vilnius 1999.
- Holubeu W., *Dwory gospodarskie Wielkiego Księstwa Litewskiego przed i po pomiarze włócznej (koniec XIV–XVI w.)*, [w:] *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV w.*, red. J. Wiesiołowski i J. Kowalski.
- Jakubowski J., *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku*, Kraków 1928, mapa.
- Jakubowski J., *Powiat grodzieński w XVI w.*, Kraków 1934.
- Jaworski R., *Z najdawniejszych dokumentów do dziejów domeny Radziwiłłowskiej*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 39, 2001.
- Kolankowski L., *Pomiara włóczna*, „*Ateneum Wileńskie*” 4, 1927, nr 13.
- Kolankowski L., *Zygmunt August, wielki książę Litwy do roku 1548*, Lwów 1913.
- Kołodziejczyk A., *Podziały administracyjne i urzędy na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku*, [w:] *Puszcze wielkksiążęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007.
- Kościalkowski S., *Ze studiów nad dziejami ekonomij królewskich na Litwie*, „*Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*”, 1911–1914, t. 5.
- Kraheil T., *Nowy Dwór. Dzieje parafii rzymskokatolickiej 1504–2004*, Białystok 2004.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1, wyd. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 1998.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6, wyd. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius 2007.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7, ed. I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2011.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9, wyd. K. Pietkiewicz, Vilnius 2002.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12, wyd. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 2001.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15, wyd. A. Dubonis, Vilnius 2002.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17, wyd. L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius 2015.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19, wyd. D. Vilimas, Vilnius 2009.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 52 (1569–1570). Užrašymų knyga 52, wyd. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 2004.
- Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 227/8 (1533–1535). 8-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija), wyd. I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius 1999.
- Любавский М., *Областное дѣлене и местное управлене литовско-русскаго государства ко времени изданя перваго Литовскаго Статута*, Москва 1892.
- Malczewska M., *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI w.*, Warszawa–Poznań 1985.
- Nikodem J., *Witold wielki książę litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013.

- Ochmański J., *Reforma włóczna na Litwie i Białorusi w XVI wieku*, [w:] idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986.
- Ochmański J., *Ruskie wzory organizacyjne w państwie litewskim XIV–XV w.*, [w:] idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986.
- Писцовая книга гродненской экономии съ прибавлениями, изданная Виленскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ, ч. 1–2, Вильна 1881–1882.
- Pociecha W., *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. 1–3, Poznań 1949–1958.
- Pułaski K., *Gospodarka królowej Bony na kresach*, „Biblioteka Warszawska”, t. 1, 1878.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. II, *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, ed. A. Rachuba, H. Lulewicz, P. P. Romaniuk, A. Haratym in cooperation A. Macuk, J. Aniszczanka, Warszawa 2009.
- Устава на волоки господара короля его милости у-во вьсемь Великомь Князьстве Литовьскомь, Лета Божьего Нароженья 1557, месеца апреля 1 дня, [в:] *Литовская Метрика. Книги публичныхъ дѣл*, t. 1, Юрьевъ 1914 (Русская Историческая Библиотека, t. 30).
- Уставная грамота Городенскому старосте Юрію Радивилу, о королевскихъ судахъ и доходахъ, [w:] *Акты относящіяся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою Комиссією*, t. 2: 1506–1544, Санктпетрбургъ 1848.
- Wiśniewski J., *Nieznany oryginal dokumentu lokacji Augustowa z 1557 roku*, „Rocznik Białostocki”, 1962, t. 3.
- Wojtkowiak Z., *Urzędnicy zarządu lokalnego. Tytułatura zarządców powiatowych przed reformą administracyjną z lat 1565–1566*, „Studia Źródłoznawcze” 1979, t. 24.
- Vilimas D., *LDK pavieta žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų pavietų atvejais)*, „Lituanistica”, t. 57, 2011, t. 57, nr 4(86).

The economic status of mansions in Grodno County in the 16th century in the light of historical sources

Summary: This article discusses changes in the functioning of manors in Grodno county in the 16th century on the example of Kotra, Skidiel and Labno estates by comparing the following inventory records depicting changes in the manors' economic potential: *Regestr pomiaru wlok, miast y woloszci Grodzien.[skich], to est: Krynek, Kotry, Skidlia, Mostow, Milkowczyzny, Nowe dwora Ssweczyckie, Labna, Perstunia, Berznikow, Janowki, Pruski, Szembeliewczyzny, Kwasow(a), Krasznika y inszych k tym dworom y woloszciom należących, roku 1558, przez n(a)mnieyssych slug iego kr. mlczy Sebestyana Dybowskiego, sprawcze dworow Grodzienskich, a Lawryna Woynę, dworzanina iego kr. mlczy, and Inwentarz przyjęcia Dworów Starostwa Grodzieńskiego z 1578 roku.*

Keywords: Grodno county, 16th century, economy, Jagiellonian rulers, royal manors

